

ДО ПИТАННЯ ПРО УМОВУ В УМОВНОМУ ЗОБОВ'ЯЗАННІ

У сучасному цивільному обороті певна частина зобов'язань може бути віднесена до умовних з огляду на те, що підставою їх виникнення, зміни або припинення виступають умовні правочини. Зокрема, до них можна віднести інвестиційні зобов'язання, зобов'язання, що виникають з договорів лізингу, тощо. Під умовним зобов'язанням розуміється правовідношення, у якому знаходяться сторони правочину під відкладальною (суспензивною) чи скасувальною (резолютивною) обставинами в період до настання або відпадиння умови. Умовне зобов'язання є правовим наслідком правочину під відкладальною або скасувальною умовами.

Останнім часом у науці цивільного права спостерігається підвищення інтересу до дослідження правового регулювання умовних зобов'язань. При цьому чинне цивільне законодавство регулює зазначені відносини лише фрагментарно, що не може компенсуватися судовою практикою.

Початок дослідження поняття «умови» покладено римськими юристами, які під *conditiones* мали на увазі добровільно включені в правочини додаткові розпорядження, які ставлять настання відомого юридичного ефекту в залежність від настання чи ненастання певної обставини. Будь-який правочин, укладений під таким обмеженням, називається умовним правочином, *negotium conditionale*. Під умовними правочинами у власному розумінні вважали, проте, тільки такі правочини, за яких той чи інший юридичний ефект правочину поставлений у залежність від настання майбутньої невідомої обставини. Суперечливість питання зводиться до того, що в даних випадках є обумовленим: сама воля, чи домовленість, чи наслідки її.

Саме римське право проводить розмежування понять «відкладальної» та «скасувальної» обставин, виникнення яких слугує передумовою настання тих чи інших правових наслідків правочину. У першому випадку йдеться про ситуацію, за якої наслідки перебувають *in suspenso*, в очікуванні можливого настання передбаченого юридичного факту. У другому випадку вона називається «скасувальною», тому що кожного разу, як передбачений юридичний факт настає, виявляються скасованими, а саме не реалізуються ті наслідки, які спричинив собою правочин.

Незважаючи на вищезазначене, була опрацьована теорія однієї лише відкладальної умови. У тих же випадках, які були названі «скасувальними», римські юристи досягали результату обхідним шляхом, за допомогою «*negotium purum quod sub condicione resolvitur*» («чиста операція, скасовується у зв'язку з умовою»). Це означало, що правочин спричиняв наслідки, ніби він був «безумовним», проте до нього виявлявся приєднаний додатковий правочин, який перебував у залежності від відкладеного правочину, за допомогою якого встановлювалося, що кожного разу, як наставав передбачений юридичний факт, наслідки основного правочину втрачали силу. Таким чином, у римському праві йшлося лише про відкладальні умови, а скасувальні були лише адаптовані. За часів римського права формуються поняття про види умов, межі допустимості умов у правочинах, виконання умов, вплив умов на правочин, неможливі умови та інше, що стало суттєвим підґрунтям для вчення про умовні зобов'язання в цілому.

Учення про природу умовних правочинів та умовних зобов'язань сформувалися в ХІХ – на поч. ХХ ст. у працях відомих російських цивілістів В. І. Синайського, К. А. Неволіна, Г. Ф. Шершеневича, Й. О. Покровського, Ю. С. Гамбарова. Хоча на той час застосування самого поняття «умовне зобов'язання» було досить рідкісним явищем, а саме вчення в деяких принципових питаннях розходилося з усталеними поглядами римського права.

З визначень законодавства дореволюційного періоду не можна зробити висновок, що обставина, яка становить умову, неодмінно має настати в майбутньому, як вимагає того римське право, а істотно тільки, щоб вона була невідомою. Тому взагалі можна сказати, що в юридичному побуті кожна обставина, яка є невідомою учасникам правочину, хоча б вже й настала, може бути її умовою. Але в кожному окремому випадку необхідно звертати увагу на те, у якій залежності перебуває правочин

від попереднього настання обставини, покладеної його умовою: якщо правочин виявляється зайвим, то йому не надається жодного значення.

Так, започатковувалося з римського права й приймалося в законодавствах і у вченнях наступне положення: дія умови, що настала, отримує зворотню силу, зводиться до моменту укладення договору так, ніби право, яке здійснюється з настанням умови, з першої хвилини існувало безумовно. Відповідно будь-які вчинені відчуження майна, обтяження й повинності, на нього покладені в проміжку очікування, знищуються, визнаються недійсними. Але згодом тенденції дореволюційних вчень ґрунтовність такого загального положення ставлять під сумнів, знаходять, що воно висловлюється в римському праві не безумовно, а у зв'язку з особливими обставинами даного випадку; і вчення схиляється до тієї думки, що умові, яка настала, слід надавати зворотної сили не у всіх випадках, а виходячи з властивостей кожної відносини окремо, зі змісту кожного договору, тобто, ставлять підставою не загальний початок, а інтерпретацію приватної волі.

Р. Герінг акцентував увагу на тому, що жоден цивільний оборот, який би нікчемний він не був, не може обмежити себе виключно потребами сьогодення. Уже найпростіші потреби штовхають людину до майбутнього, і право має вказати йому форми, у яких він міг би забезпечити це майбутнє за собою, за своїми цілями. Доцільні й необхідні розпорядження про майбутнє залежать часто від різних станів цього майбутнього. Якби розпорядження робилися тільки на підставі цього, то в багатьох випадках від них довелось б утриматися. Ось у чому полягає основа зворотної потреби в умові. Тільки вона й дає повне й практичне вираження ідеї юридичного панування над майбутнім. Долучаючи до кола наших дій різні комбінації, розрахунки, очікування й надаючи нам засіб розпоряджатися тим, що тільки є можливим, з такою ж упевненістю, з якою ми розпоряджаємося тим, що вже існує, умова емансипує нас від рамок справжнього й підпорядковує нам майбутнє, без підпорядкування нас цьому майбутньому.

У радянській доктрині не актуальним стає звернення до поняття умовного зобов'язання, що пов'язувалося із неактуальністю умовних правочинів при плановій економіці. У системі норм буржуазного законодавства, за висловом радянських цивілістів, норми зобов'язального права є одним з найсильніших засобів зміцнення позицій капіталістичних монополій. А за умови системи «продиктованих договорів», зміст яких

виражено в заздалегідь заготовлених формулярах, особа, що вступає в зобов'язання з монополією, може укласти договір лише на умовах, визначених у формулярі, тобто продиктованих економічно найсильнішою стороною. Відповідно складається уявлення про умовні правочини як про рідкісні й навіть екзотичні модифікації звичайних правочинів. Все ж радянські цивілісти акцентували свою увагу на тому, що як початковий, так і кінцевий моменти дії правочину можуть бути визначені в інший спосіб – за допомогою не строку, чи принаймні не тільки строку, але й умови. Відмінність умови від строку в тому, що строк обов'язково повинен настати, і в цьому сенсі він цілком визначений, якими б конкретними способами строк не був виражений, тоді як умова може настати, але може й не настати, і в цьому сенсі вона носить невизначений характер. Умова не була обов'язковим елементом будь-якого правочину. Правочин може бути й умовним, і безумовним, хоча практично в переважній більшості випадків вчиняються саме безумовні правочини.

Сучасним українським законодавством категорія умовних правочинів сприйнята безумовно з римського права. Однак, як свідчить практика, однієї тільки рецепції часом виявляється недостатньо для подальшого ефективного правового регулювання зазначених відносин.